عابد مھيسر

سيد مصري شاھ جي ڪلام جو مختصر تحقيقي جائزو

A BRIEF STUDY OF POETRY OF SAYED MISIRI SHAH

Abstract

Sindhi Classical poetry started from the Qazi Qadan, who is recognized as the first ever Sindhi poet. Many classical poets came after Qazi Qadan, including Shah Abdul Latif Bhitai, Sachal Sarmast, Saami among others. Sayed Misiri Shah is also one of these classical poets of Sindhi language. He was born in 1828 and died in 1906 at Nasarpur District, Tando Allahyar. He belongs to the British era on Sindh, i.e. from 1843 to 1947.

Waee, *Kafi* and *Bait* are the basic genres of Sindhi classical poetry. Sayed Misiri Shah is famous for his *Kafi* and experts refer to him as the king of *Kafi*. Most of the poetry of Sayed Misiri Shah is in Sindhi language, but he has also written in Urdu, Hindi, Siraiki and Persian. In this article, the Sindhi poetry of Sayed Misiri Shah will be focused.

سيد مصري شاھ جو شمار سنڌ جي چند مڃيل ۽ بلند پايہ ڪلاسيڪل شاعرن ۽ ڪامل صوفي درويشن بزرگن ۾ ٿئي ٿو. ”سيد مصري شاھ ولد سيد بلند شاھ (1906-1828ع) نصرپور ضلعي حيدرآباد (هاڻي ٽنڊي الهيار) ۾ ڄائو. رضوي ساداتن مان هو. سندس پيءُ ننڍپڻ ۾ گذاري ويو هو. تنھنڪري سندس تعليم ۽ تربيت سندس وڏي ڀاءُ سيد فتح شاھ جي نظر هيٺ ٿي. قاضي گل محمد ”گل“ جي شاگرديءَ ۾ سنڌي، فارسي ۽ عربيءَ ۾ تعليم ورتائين ۽ 5 صفر جي رات وفات ڪيائين“ (1) سنڌي شاعريءَ جي اُبيلي ۽ يگاني صنف ڪافي سندس وسيلي سان سنڌي شاعريءَ ۾ مڃتا ۽ اوچو مقام حاصل ڪيو پلي ڪٽي ڪافي اڳ ۾ سرجڻ شروع ٿي پر سنڌي ڪافي کي گھربل مقام ۽ مرتبي تي سيد مصري شاھ پھچايو جا بعد ۾ سندس سڃاڻپ پڻ بڻي.

سيد مصري شاھ پنھنجي اعليٰ صلاحيتن ۽ فطري ذات ۽ ڏانءَ سان سنڌي ڪافيءَ کي نئون رنگ ۽ ڍنگ ڏنو ۽ ڪافيءَ جي صنف ۾ نوان آٽي ڪافيءَ کي عروج تي

پهچايو. ڪافي سپ ڪان اڳ ميئين شاهه عنايت چئي ان ڪان بعد ۾ پوءِ ٻين ڪلاسيڪل شاعرن به هن صنف تي طبع آزمائي ڪئي. سچل سرمست ۽ٻين پڻ سنڌي ڪافي کي جديد بنائڻ جي ڀرپوي ڪوشش ڪئي ۽ سڦلتا پڻ ماڻي. خاص طور تي سچل سرمست سنڌي ڪافيءَ جي بنيادي طرز ۾ اصلاح آڻي عروض جي بحر وزن تي بيهاريو نه صرف ايترو پر ڪافيءَ جي مصرعي ۽ وراڻيءَ کي نئين انداز ۾ پيش ڪيو، جنهن سبب ڪافيءَ وڌيڪ مقبول ٿي.

سيد مصري شاهه به ڪافيءَ جي ارتقاء جي سلسلي ۾ ان تسلسل کي برقرار رکيو ۽ ڪافيءَ جي بنيادي طرز وڌي ۽ معقول تبديلي آڻيندي، ڏيڍوڻي، اڍائيٽي ۽ ساڍي ٽيٽي مصرعن تي بيهاري ڪافيءَ کي نئين انداز ۾ جديد سَياء ۾ پيش ڪيو جنهن سبب سنڌي ڪافيءَ اڃا به وڌيڪ ميجتا ۽ مقبوليت ماڻي ۽ وڌيڪ مشهور ٿي.

مثال لاءِ سيد مصري شاهه جي ڪافيءَ

"تون منهن لڪائي مَ مار ماڻو ناهه مناسب مشتاقن سان"
وَفي انفسڪم وارا وعدا،
پنهنجا پيارل پار.
اِهدنا الصراط المستقيم،
چڏي ڏاڍ ڏيڪار.
لاهي نقاب طرف نماڻن،
نازڪ يار نهار.
مشقن مائل "مصري" ڏي،
واڳ وصل جي وار.

اهڙيءَ طرح سيد مصري شاهه عروضي بحروزن تي به ڪافيون چيون آهن ته عروضي ۽ ڇند وديا جي بحر وزن کي گڏي به ڪافيون چيون آهن. ان طرح غزل نما ڪافيون به سِرجيون اٿس.

شاعريءَ جي ٻين صنفن جيان ڪافيءَ کي به جدت ۽ نواڻ ڏئي هڪ خاص مقام تي پهچايائين. اڄ ڪافيءَ جي حوالي سان ٻين ڀلوڙ شاعرن هوندي به مصري شاهه کي خاص اهميت ۽ مرتبو حاصل آهي بلڪ ڪيس "ڪافين جو بادشاهه" سڏيو وڃي ٿو. جيڪڏهن تحقيقي نظر سان سندس ڪافين کي ڏٺو وڃي ته واقعي به مصري شاهه ڪافيءَ جو با ڪمال شاعر نظر ايندو.

"ڪافيءَ بنيادي طور تي موسيقيءَ تي آڌاريل ٿئي ٿي ۽ ان ۾ ڏيڍي مصرع ڪان اڳتي جي گنجائش آهي، ٻيٽيون، ته ٽڪيون، چؤتاريون، بلڪ مٿمن ڪافيون به ملن ٿيون، جن ۾ هر بند اٺن مصرعن تائين وڃي ٿو." (2)

”ڪافي موسيقيءَ جي هڪ ٺاٺ مان نڪتل هڪ راڳ جو نالو ان ٺاٺ جو نالو ست سو ورهيه اڳ پنڊت سارنگ ديو پنهنجي گرنٿ ”رتناڪر“ ۾ ”هربيا ميل“ ڄاڻايو آهي“. (3)

ڪافي جيئن ته موسيقيءَ تي آڌاريل ۽ شاعري جي صوفياڻي صنف آهي ۽ سازن جي سنگت سان ذريعي سرن جي رس ۽ رچاءَ ذريعي غم، خوشي، جدائي، ميلاپ، وڇوڙي ۽ وصال جي ڪيفيتين کي عيان ڪري ٻڌندڙن تي مؤج مستيءَ جي حالت پيدا ڪري ٿي. ڪافي اڪثر صوفي دريشن جي محفلن ۾ ڳائي آلاپي ويندي آهي ڇو ته ان ۾ صوفياڻي رنگ ۽ روپ جي عڪاسي ڪيل هوندي آهي. موج ۽ مستي، روحاني حسن ۽ سچو عشق ۽ ان جي ڪار گذاري بيان ڪيل هوندي آهي.

ڪافي، شاعريءَ جي ٻين مڙني صنفن کان الڳ ٿلڳ ۽ نرالي، صنفن کي ڏسڻ سان ايئن لڳندو ته ٻئي صنفون هڪ ٻئي جي پيران محسوس ٿينديون پر بهرحال ٻئي الڳ ۽ ڌار ڌار هيئت واريون صنفون آهن.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ۽ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن جي خيال ۾ ”ڪافي ۽ وائي هڪ ئي صنف آهي“ جڏهن ته عطا حسين شاهه موسوي ۽ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي اهو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته، ”ڪافي ۽ وائي ٻئي الڳ الڳ صنفون آهن ۽ انهن ۾ ڪا به هڪجهڙائي ڪانهي.“

تازي ۽ جديد تحقيق ۽ کوجنا مطابق تقريبن سمورا محقق ان راءِ تي متفق نظر اچن ٿا ۽ سندن اهو ميڻ آهي ته، ”ڪافيءَ جي روايت سنڌ ۾ تمام گهڻي قديم آهي. ارغون دؤر ۾ ڪافي هڪ مقبول صنف طور سڃاتي ويندي هئي. ان لحاظ کان به اهو واضح ٿئي ٿو ته ”وائي“ جو پوءِ هئڻ هڪ الڳ صنف طور ايرڻ جو سبب بني ۽ ان طرح ”وائي“ جنم ورتو. تي سگهي ڪنهن جي خيال ۾ اهو گمان هجي ته ڪافيءَ جي طرز جي اها نواڻ ۽ جدت آهي ته به اهو ابهام ئي هوندو.“(3)

”هن دؤر کان اڳ (ارغونن جي دؤر ۾) سنڌ ۾ ڪافيءَ جي نالي سان شاعريءَ جي صنف موجود هئي جيڪا سنڌ ۾ مقبول هئي ۽ ڳائي ويندي هئي پر قديم زماني جي ڪافيءَ ء جو اسانکي ڪو به نمونو نه مليو آهي.“ (4)

جيئن ته تحقيق ۾ ڪا به راءِ آخري نه هوندي آهي تنهنڪري منهنجي خيال ۾ ڪافيءَ ۽ وائي جو تفاوت اجا به تحقيق طلب آهي. ڪافيءَ ۾ استعمال ڪيل ٻولي منڙي ۽ سليس هئڻ ڪري به پسند ڪئي وڃي ٿي. ڪافي گهڻو ڪري عورت جي زبان ۽ مفهوم ۾ بيان ڪيل هوندي آهي يعنىٰ عورتاڻو لهجو ڪم آندو ويندو آهي. جنهن سبب ڪافي اجا به وڌيڪ رس چس واري ٿي پوندي آهي.

”ڪافيءَ ۾ اهڙي زبان ڪم آڻڻ گهرجي جيڪا پڙهيل اڻ پڙهيل، ننڍو، وڏو، پوڙهو پڪو توڙي عورت به ڳالهائيندي هجي، ڇو ته ڪافي آهي وارداتن، واقعن

سرگذشت حقيقت جي آرسي.“ (5)

ڪافي جيئن تہ ديسي صنف آهي ان ڪري منجهس ديسي وصفون بہ نمايان آهن، ۽ ڪافيءَ جا موضوع ۽ مضمون بہ عام ديسي آهن ۽ عام طور تي عشقيہ داستان ۽ سنڌ جي سورمن سورمين ۽ انهن جي عظيم ڪارنامن جي پسمنظر ۾ ئي ڪافيون سرجيون ويون آهن ۽ سنڌ جي لوڪ داستانن جي مرڪزي ڪردارن کي ڪافيءَ ۾ اهم جاءِ ڏني وئي آهي، گهڻو ڪري سوز وگداز ۽ درد، هجر ۽ وصال ئي ڪافيءَء جا اهم ۽ بنيادي مضمون رهيا آهن.

ڪافي ٿل کان وٺي آخري مصرع تائين موضوع ۽ مضمونن جي روء کان واقعاتي لحاظ کان ترتيب ۽ تسلسل سان بيهاري ويندي آهي جنهن ڪري سازن جي سنگت ان کي اها سگهہ ۽ قوت بخشي ٿي جيڪا ٻڌندڙن کي بي اختيار بنائي جهومڻ تي مجبور ڪري ڇڏيندي آهي.

ڪافي اهڙيءَ ريت پنهنجي مضبوط بنياد ۽ سگهاري جوڙ جڪ ۽ بيهڪ سان پنهنجو وجود پاتو ۽ قائم ٿي. نہ صرف ايترو پر عام ماڻهوءَ ۾ پاڻ کي اهميت ۽ حيثيت ڏياري باقاعدي بقا ماڻيائين پر مختلف شاعرن سندس طرز ۾ ۽ بنيادي بيهڪ ۾ تبديلي پڻ آندي پر پوءِ بہ اهائي مقبوليت برقرار رهيس.

سيد مصري شاهہ جيئن تہ هڪ صوفي درويش ۽ عوامي شاعر هو، تنهنڪري هُن عوامي طرز ۽ ٻوليءَ ۾ ڪلام چيو. ڪافي جيئن سنڌي شاعريءَ نج ديسي صنف آهي تنهن ڪري ان کي وڏي چاهہ سان چيو اٿس ان ڪري ڪافيءَ کي خوبصورت بنائڻ جي خيال سان ۽ ڪافيءَ کي خاص اصلوب سميت سمورا لوازمات پڻ ارپيا اٿس. ۽ ڪافيءَ کي فني حوالي سان بہ اهم بيهڪ ڏني اٿس ۽ هُن تشبيهون، استعارا ۽ صنعتون پڻ ڪم آنديون آهن.

1. تشبيهہ:- شاعر جڏهن ڪنهن بہ شيءِ جي ظاهر ظهور پيٽ ڪندو آهي تہ ان کي ”تشبيهہ“ سڏجي ٿو.

مثال:- نيٹ نڌر کي نيندا پنهنجي ڏيهہ ڏاڏاٽا ...

اهڙيءَ ريت هڪ بهترين تشبيهہ شعر کي وڌيڪ پختو ۽ جاندار بنائيندي آهي.

2. استعاره:- جيڪڏهن ڪيل پيٽ ظاهر نہ ٿي بيهي تہ ان کي استعارا چئبو آهي.

مثال:- ڏراڙن ري دم، هت تي قيد گذاريان.

اهڙيءَ طرح استعاري جي استعمال سان شعر يا ڪافيءَ ۾ وڌيڪ رڌم ۽ فني طور پختگي پڻ پيدا ٿيندي.

3. ڪنايو:- لفظن کي اهڙيءَ طرح سان استعمال ڪرڻ، جو اصلي معنيٰ بہ قائم رهي تہ مجازي معنيٰ بہ پيدا ٿئي.

مثال:- قيد ڇڏينم ڪين، عمر اجهي آيم اياٽا.

ان طرح شعر ۾ ظاهري توڙي باطني معنائون بيان ٿيل آهن، جنهن سبب شعر ۾ شائستگي بہ پيدا ٿي.

4. ايهام:- مطلب وهم ۾ وجهڻ. شعر ۾ اهڙا لفظ استعمال ٿيڻ جو گهٽيون ئي معنائون نڪرن.

مثال: ”سجده گاهہ صورت ۾ چاٽي، سِرجن سِرڪيو“

ان طرح سان شعر ۾ خوبصورتي ۽ رس چس پئدا ٿئي ٿو.

5. تجنيس حرفي:- مصرع ۾ اهڙا لفظ استعمال ڪجن جو پهريون اکر/لفظ مصرع جو ساڳيو هجي.

مثال: ”ماڙيون پايان ماتام، مولا ماروئڙن ريءَ دل ماندي.“

اهڙيءَ ريت شعر ۾ مناس ۽ چاشنيءَ جو رچاءُ ۽ سياءُ پيدا ٿئي ٿو.

6. تضاد حرفي:- ساڳئي شعريا مصرع ۾ هڪٻئي جي مخالفت ۾ ڪم آيل لفظن کي تضاد حرفي سڏجي ٿو.

مثال:- ”لايو عشق ڪرين ٿو ارڏايون“

تضاد حرفي جي استعمال سان شعر ۾ پڙهندڙن جو تجسس وڌندو آهي.

7. تلميح:- جڏهن شاعريءَ ۾ قرآن شريف يا حديث يا ڪنهن مشهور ماڻهو جو ڪو اهڃاڻ يا اشارو ڏنل هجي تہ ان کي صنعت تلميح چيو ويندو آهي.

مثال:- ”لاتقنطو من رحمت الله“

ان سان شعر مان عقيدت ۽ محبت محسوس ٿئي ٿي.

8. مجاز مرسل:- جڏهن شاعر ڪنهن شيء جو نالو وٺڻ بدران مذڪوره شيءَ جي نهڻ واري ڏاتوء جو ذڪر تشبيهہ طور ڪري، تہ ان کي مجاز مرسل سڏجي ٿو.

مثال:- ”انا احمد جڙين اشارا.“

اهڙيءَ طرح شعر کي خوبصورتي ملندي آهي.

9. تجنيس تام:- ڪنهن بہ مصرع ۾ اهڙا لفظ استعمال ڪجن جن جي لکت هڪ جهڙي هجي پر معنيٰ الڳ الڳ هجي ۽ مطلب بہ ڌار ڌار هجي تہ ان کي تجنيس تام چئجي ٿو.

مثال:- ”ڏسي صاف صوفي اڄ اڇي، پيمان يڪ رنگ يار جو.“

ان طرح شعر وڌيڪ وٽندڙ ٿئي ٿو.

10. صنعت تجريد:- هڪ مان ٻي شيء پيدا ڪرڻ کي متڪلم ۾ سامهون آٽي ۽ پاڻ سان مخاطب ٿي پاڻ کي ضمير غائب ڳالهائي جو ڪير بہ نہ سمجهي سگهي تہ ڳالهہ پنهنجي ٿو ڪري يا ٻي ڪنهن جي، تہ ان کي صنعت تجريد سڏيو ويندو آهي.

مثال:- ”ڪيهي ڪتابت ڪريون ڪاڪل، ڪنڌڙي ۽ ڪجل جي“

سيد مصري شاهه پنهنجي ڪلام کي وڏ ڪان وڏ فني خوبين ۽ خاصيتن سان مال مال بهترين ۽ عاليشان بنايو.

شعر يا مصرع تڏهن وڌيڪ خوبصورت ٿيندي آهي جڏهن ان کي فني يعنيٰ جوڙ جڪ ۽ بيهڪ جي حوالي سان خوبصورتي ڏجي ۽ بنيادي هيئت ۽ طرز جي جاندار هجڻ سان شعر يا مصرع وڌيڪ جٽا دار ٿئي ٿي ته: جيئن عام ماڻهو به وڻندڙ شاعريءَ کي وڌيڪ چاهه سان پڙهندو ۽ لطف اندوز ٿيندو ۽ دلي سڪون پڻ حاصل ٿيندو. شاعر جي ذميواري آهي ته هو شعر يا مصرع جي فني توڙي فڪري حوالي سان وڏ ڪان وڏ خيال رکي جيئن ته سنڌي ۾ پهاڪو مشهور آهي ته ”زور جي ميندي لڳٽي ناهي“.

ايئن شعر يا مصرع به زوري زبردستي، نه ته ٺاهي سگهجي ٿي ۽ نه ئي سرجي سگهبي آهي. گهڻا تڻا شاعر تڪبنديءَ جي به ڪوشش ڪندا آهن پر سندن اهڙي قسم جو شعر، صرف اکرن ۽ وقت جو زياڻ چئي سگهجي ٿو ڇو ته شعر جو ذهن ۾ اچڻ به انسان جي طبيعت ۽ مزاج تي منحصر آهي. جي نرم مزاج، طبيعت صوفياڻي، نيڪ خيال اتم ويچار ۽ دل حساس ۽ پوتر ارمان واري طبيعت آهي ته روحانيت يا روحاني نور جا ڪرڻا جڏهن روح تي پوندس ته نيڪ خيال لفظن جو روپ وٺي خاص اسلوب ۾ روح تي الحام ٿيندا ته اها شاعري سڏبي، باقي رڳو اکرن ۽ لفظن تي ويهي تڪبندي ڪرڻ سان ڪامل ۽ جامع شاعري ڪڏهن به جنم ناهي وٺندي.

مصري شاهه جي شاعري ان جي نشاندهي لاءِ ڪافيءَ آهي.

منهنجو توريءَ ناهه ڪو وسيلو،
باجهه سباجها سپرين ميان.
آهين ابجهين آڳانجهين اڳلين ايرن سان،
سڀ ڪنهن ريت رسيلو
مندين ٿنڌين محتاجين ميرين مڱٽين،
پلٽين پهت پسيلو.
ڏڏن ڏهارين ڏيرين ڏاتيون ڏيندڙ،
طاماعن تسيلو
ڏي معافيءَ جو محض مهرؤن ”مصري“ کي،
هر ڪنهن ويل هسيلو.

مصري شاهه جي ڪافي به ڪافيءَ جي ان معيار سان پوريءَ طرح ٺهڪيل آهي. ڏنو وڃي ته موسيقيءَ جي راڳ مان ڦٽي نڪتل شاعريءَ جي هن صنف سان مصري شاهه پنهنجيءَ ڏات ۽ ڏانءَ ذريعي پورو نياءَ ڪيو آهي ۽ سندس ڪافي جڏهن ٻُڌ جي تي تڏهن

ان جي بہ موسيقيءَ جي مڌرتائن جي سحر انگيزيءَ ۾ ماڻهو غرق ٿي وڃي ٿو. سيد مصري شاھ بہ پنهنجي ڪافين ۾ موسيقيءَ جو رس چس جيئن جو تيئن ۽ پنهنجن سمورن لوازمات سان سموئي ڇڏيو آهي. ان جي ڪلام کي باربار پڙهڻ هر بار نواڻ ۾ پيو محسوس ٿيندو آهي.

ڪافي

بن بي رنگيءَ ۾ بي اختيار،
رنگا رنگي تو رونق ماڻين.
بن بيرنگيءَ جون باڪون ڦٽيون، ڪثرت قلزم تي ڇوهون ڇٽيون،
لهريون لک هزار، احد اصل جي صفت سڃاڻي.
احد اصل اولا ڇڏيوئي، سرور سلطاني گولن گڏيوئي،
استغنائي اپار تنهنجي قدرت تون ٿو ڄاڻين.
اورانگهي افلاڪ اڏاٽي، ڀڄري پاپيءَ ۾ پئين اڇي پاٽهي،
دام اهو دشوار، "ڪن فيڪون" جي قيد ڪهاڻي.
ڪثرت قلزم جي معنيٰ "مصري" وي وحدت ۾ ويئي وسري،
سمي جي سرڪار مالڪ ويني تي مئي مهاڻي.

مصري شاھ جي هن ڪافيءَ مان ڪافيءَ جي صنف جي اصل روح ۽ بنيادي بيهڪ جي پرک ٿئي ٿي جيئن تہ شاعريءَ جي ٻين صنفن جو اصل روح يا بنيادي بيهڪ پنهنجي طرز مطابق ٿي هوندي آهي ان طرح ڪافيءَ جو بہ پنهنجي طرز ۽ روح جي پويان نالو ڪافي قائم ٿيو.

"لفظ "ڪافي"، "ڪفي" مان نڪتل آهي، جنهن جون بہ معنائون آهن. هڪ تہ ساهميءَ جي ٻنهي پڙن جو وزن برابر هئڻ ۽ ٻيو تہ شعر جي قافين ۾ ڪو نہ ڪو اختلاف هجڻ، اهو اختلاف لفظي هجي يا معنوي، عرفي هجي يا اصطلاحي يا اعرابي، اختلاف جي ٻر خلاف اتحاد هجي تہ ان حالت ۾ قافيو نہ بلڪ ان کي رديف چئبو. امڪان آهي تہ: شعر جي ٻنهي مصرعن جي هموزن ۽ توري تڪي تڪڻ، ناهڻ کي "ڪفي مان "ڪافي" تي ويو هجي."(6)

"لفظ "ڪافيءَ جي مادي جو اشتقاق آهي، "ڪفو" جنهن جي معنيٰ بہ ٿيندي ساهميءَ جا ٻئي پڙ برابر. تنهنڪري اصطلاح ۾ انهيءَ معنيٰ جي لحاظ سان ڪنهن خاص نظم جو نالو "ڪافي" رکيو ويو آهي، ڇو تہ هر هڪ مصرع جون حرڪات، سڪنات ۽ وزن هڪ جيترا ۽ هموزن آهن. انهيءَ ڪري اصطلاح ۾ لفظ "ڪافي" صحيح آهي. (7)

ڪافيءَ جي هيئت ۽ بيهڪ مان معلوم ٿئي ٿو تہ ڪافي هڪ خالص ديسي ۽ صوفياڻي صنف آهي ۽ شاعريءَ جي هن يگانيءَ صنف جي شروعات سنڌي شاعريءَ ۾

ئي ٿي آهي ۽ سڀ کان اول ميئين شاهه عنايت ئي ڪافي چئي. جنهن کان پوءِ ٻين شاعرن ڪافيءَ جي هن نئين صنف تي طبع آزمائي ڪئي ۽ ميجتا به ماڻي ۽ وقت جي حساب سان ڪافيءَ جي بنيادي هيئت ۾ ڦيرڦار پڻ ڪئي.

”ڪافيءَ جا روايتي اهڃاڻ اندازن ستين صدي هجري کان، تحريري بيان 10 صدي هجري (16 صدي عيسوي) کان ملن ٿا. لکيت ۾ سڄا سالم ”ڪافي“ نظم 11 صدي هجري کان ميين شاهه عنايت جي ڪلام ۾ موجود آهن. (8)

”ميين شاهه عنايت جي ولادت (نصرپور ۾) اندازن 1030ع-1035ع ۾ ٿي.“ (9)

ميون شاهه عنايت جو، باضابطي طور پهريون سنڌي ٻوليءَ جو ميجيل ۽ مقبول شاعر ٿي گذريو آهي. سندس ڪلام ۾ بنيادي شاعري شائستگي ۽ رچ رچاءُ آهي. سندس دور ۾ سنڌ ۾ عربي ۽ فارسي ٻوليءَ کي مرڪزي حيثيت حاصل هئي، تنهنڪري عام شاعر به مذڪوره ٻولين ۾ ئي شاعري ڪندا هئا پر تنهن هوندي به سنڌي شاعري به ڪئي ويندي هئي. ان دور ۾ ميين شاهه عنايت ان ڪميءَ کي پورو ڪيو ۽ انتهائي بهترين ڀلوڙ شاعري ڪري سنڌي ٻوليءَ کي به مرڪزي حيثيت ڏياري.

ڪافي (وائي)

ٿل:- ساريان ملڪ ملير، پيرون ڪيرون جيڏيون!
پرچون پنهوارن سين، هاجا چڏيين همير،
ساريان موڪ ملير.
وڃان وطن سامهين، شرم نباهي سير،
ساريان موڪ ملير.
جُهڙي گس گسن جي، تهڙو تان نه عنبير،
ساريان موڪ ملير.
ڏسان ڏيهي، آنّءَ جنن جيهي، ڪاڄ جني جو ڪير،
ساريان موڪ ملير.

(ميين شاهه عنايت جو ڪلام ص 149-148)

جيئن ته ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي نظر ۾ شاعريءَ جي صنف ڪافي ۽ وائي ٻئي هڪ ئي صنف آهن ان ڪري ميين شاهه عنات جي ڪلام مرتب ڪرڻ مهل رسالي ۾ ڪافين کي به وائين جي نالي سان سهيڙيو اٿس، حالانڪ ميين شاه عنايت جي وقت ۾ وائيءَ جي صنف جنم نه ورتو هو ۽ گهڻو پوءِ وائي شاعريءَ جي صنف ۾ وجود ورتو.

اهڙيءَ ريت شاعريءَ جي هي صوفياڻي صنف ڪافيءَ جي باقاعدي شروعات ٿي ۽ نهايت ئي بهترين ڪافيون تخليق ٿيون. مٿي ڏنل شاهه عنايت جي ڪافي فني توڙي فڪري حوالي سان ۽ ڪافيءَ جي بنيادي صنف تي پوري بيهاريل آهي. جئين ڪافي

بنيادي طوري شاعريءَ جي ديسي صنف آهي، تنهن ڪري ديسي لوازمات سان ئي سرجيو ويو آهي.

هاڻي جڏهن سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ نئين ديسي صنف جنم ورتو ۽ عوامي مقبوليت ماڻي ۽ جڏهن ته تنهن وقت سنڌي شاعريءَ کي هڪ جيئندان مليو ۽ سنڌي ٻوليءَ کي به ڪاميابي ملي ته عوامي سطح تي سنڌي شاعري به وڏيڪ سرجڻ لڳي ۽ ڪافيءَ سميت شاعريءَ جون ٻيون صنفون به تصنيف ٿيڻ لڳيون. شاهه لطف الله قادري به ان دؤر جو هڪ بهترين شاعر ٿي گذريو آهي.

"شاهه لطف الله قادري اگهم ڪوٽ يا اگهاماڻي جو رهاڪو هو، جيڪو تعلقي ماتلي (هاڻي ضلعي بدين) ۾ (پر هن مهل ضلعي ٽنڊي محمد خان ۾) آهي، اندازي موجب شاهه لطف الله قادري 1611ع ۾ ڄائو ۽ 1679ع ڌاري وفات ڪيائين سندس بيتن جو مجموعو "منهاج المعرفت" هٿ آيو آهي" (10)

شاهه لطف الله قاديءَ جو ڪلام گهڻو ڪري بيت تي ئي مشتمل آهي.

اهڙيءَ طرح شاه لطف الله قادري کان پوءِ اهو سلسلو شاهه لطيف" (11) تي پهچي ٿو. جنهن سنڌي شاعريءَ کي اوج ۽ عروج تي پهچايو ۽ پهريون دفعو سنڌي شاعري ان وقت رائج ٻين ٻولين جي شاعريءَ کان اڳيان نڪري وئي ۽ شاهه لطيف کي ٻين شاعرن جي ڀيٽ ۾ وڏيڪ پذيرائي ۽ توجه مليو. عوامي سطح تي بيحد گهڻي مقبوليت ۽ مشهوري ملي، شاهه لطيف شاعريءَ جي ٻين صنفن سان گڏ ڪافي به چئي ۽ نه صرف ايترو پر شاهه لطيف ڪافيءَ جي بنيادي طرز ۾ تبديلي آڻي ڪافيءَ کي جدت ۽ نواڻ بخشي ۽ مڃتا ماڻي، سندس هڪ ڪافي نموني خاطر ڏجي ٿي

ڪافي

ڇوٽو پڇين پنڌ پيرا وو! پيرا...
واٽ وندر جي وڻ پيا ڏسندا.
مجنون ليلا ڪاڻ ديوانو،
تنهن کي ولن ڪيا ويڙها وو! ويڙها...
سهڻي ميهر ڪاڻ ديواني،
جنهن کي ڪُنن ڪيا هن گهيرا وو! گهيرا...
سسئي پنهل ڪاڻ ديواني،
جنهن جا پٿن متي هن پيرا وو! پيرا...
اديون "عبداللطيف" چئي،
عشق جا دل ۾ ديرا وو! ديرا...

(سُر روپ برووو.) (12)

”سيد مصري شاهہ مشهور شاعر شاهہ عنايت رضوي جي گهراڻي مان هو. سندس شاعري گهڻوئي نازڪ، نرم، دل کي وڻندڙ ۽ سوز ۽ گداز واري آهي. اهائي خاصيت آهي، جنهن ڪري سندس ڪلام کي اجا تائين مقبوليت حاصل آهي.“(13)

”سيد مصري شاهہ (1828ع-1906ع) ڪافيءَ جو بلند پايا شاعر ٿي گذريو آهي. سندس ڪيتريون ئي ڪافيون غزل جي انداز جون آهن.“ (14)

سيد مصري شاهہ جي ڪافيءَ ۾ مڙيئي شاعراڻيون خوبيون سمايل آهن، سندس تلفظ واضح ۽ چٽو، لفظ سؤلا، آسان ۽ با معنا ۽ بامطلب، تخيل جي بلندي ۽ پاڪيزگي، مقصد واضح ۽ ظاهر، صرف ۽ صرف انسانيت جي ڀلائي ۽ رهبري ۽ پنهنجي حقيقي معبود جي ساراهہ ۽ تعريف ۾ دلفريب منظرڪشي ڪئي اٿس. سندس هر بيت، هر شعر ۽ هر مصرع پنهنجيءَ جاءِ تي مڪمل ۽ ڀرپور آهي ۽ ڪٿي بہ ڪنهن ڦير يا اصلاح جي ذري برابر، ڪابہ گنجائش ناهي. سيد مصري شاهہ بہ ڪافيءَ کي ديسي ويس ۾ تخليقيو. مصريءَ جو ڪلام خصوصن ڪافي پنهنجو مٽ پاڻ آهي، منجهس روحانيت جون رمزون سمايل آهن، گهڻو ڪري غزل جي رنگ ۾ رنگيل آهن.

جيئن تہ سيد مصري شاهہ صوفي درويش هو تہ سندس ڪلام بہ صوفياڻو ۽ عارفاڻو آهي. سندس خيال ۾ اول انسانيت ۽ ان جو احساس ۽ بعد ۾ دنيا ۽ ان جون تقاضائون ۽ عام طور تي پاڻ مصري شاهہ تارڪ الدنيا بنجي چڪو هو. پر ڪيڏي مهل وري دنيا جو ۽ ان جي بي ثباتين جو بہ ذڪر فڪر بہ ڪندو ۽ پنهنجن ۽ همعصر صوفي بزرگن سان بہ ميل ملاقاتون بہ ڪندو هو. سندس ڪلام ۾ لله ئيت بہ آهي، تہ انسانيت جو بہ ذڪر ٿيل آهي. زندگيءَ جي پيچيدگين جو بہ ذڪر ڪري ٿو تہ زندگيءَ جون ذميواريون پڻ بيان ڪري ٿو. گڏو گڏ اهو بہ ٻڌائي ٿو تہ انسان کي ڇو پئدا ڪيو ويو ۽ ان تي ڪهڙا ڪم ۽ ڪهڙيون ذميواريون آهن.

سندس چوڻ آهي تہ الله انسان کي بيحد گهڻو پيار ڪري ٿو، تڏهن تہ ڪيس بيشمار نعمتن سان نوازيو ويو آهي پر مٿس ذميواريون بہ وڏيون وڏيون ويون آهن ۽ اهي ذميواريون نڀائڻ جي ئي صورت ۾ هو الله جو ديدار پائي سگهندو. ڪيس دنيا ۾ هر حال ۾ انسان ۽ انسانيت جو خيال رکڻو آهي. بنا ڪنهن مت ڀيد جي انسانن جي خدمت ڪرڻي اٿس، ڇوتہ دنيا ۽ ان ۾ رهندڙ سموريءَ مخلوق جو خالق اڪيلو الله پاڪ آهي، جيڪو خود بہ بنا ڪنهن فرق جي پنهنجن سمورن بندن کي انيڪ نعمتن سان نوازي ٿو. ان بندن کي بہ هڪ ٻئي جي حقن جو خيال رکڻو آهي، تہ جيئن رب جي رضا ۽ راضپو ۽ انسانيت جي بقا باقي رهي. مصري شاهہ وحدت الوجوديت جي بہ پرچار ڪري ٿو تہ وجدانيت ۽ يگانيت جو بہ احوال ڏئي ٿو.

هڪ هنڌ فرمائي ٿو:

”سو عبد، احد سوئي آدم، پاڻهي پير مريد ۽ خادم،
دست چڙهڻ دستور، اي ارشاد ٿيو عبرت ڏجو.“

يا وري هيئن فرمائي ٿو:

اسين عشق ۾ ٿياسون الٽ، ڪريون ڪوهه ڪفر ايمان ڪي،
اسين اجايل عجز جا ڪريون ڪوهه وصلح ويران ڪي.“

اهڙيءَ طرح سالڪ هر وقت پنهنجي حقيقي محبوب جي خوشنوديءَ جي حاصلات جو خواهان هوندو آهي، جو تہ ڪيس اها پروڙ چڱيءَ ريت هوندي آهي تہ محبوب جي راضپي ۾ ئي سندس ڪاميابي ۽ ڪامراني سمايل آهي ۽ ان ڪري هو هر وقت ان رياضت ۽ مجاهدي ۾ مشغول هوندو آهي. انهي مصروفيت ۽ ذهني جاودانيءَ ۾ هو دنيا ۽ دنياداريءَ کان بلڪل الڳ ٿي ويندو آهي. هو بس هر وقت پنهنجي محبوب جي فڪر ۽ ذڪر ۾ مصروف ۽ ان لطف ۽ سحرانگيزيءَ ۾ ٻڏل رهندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن تہ محبوب جي ڳوڙهي گهري فڪر ۾ هو سالن جا سال هڪ جاءِ تي ويٺل هوندو آهي ۽ ڪيس نہ پنهنجي پاڻ جي ۽ نہ آسپاس جي ڪا خبر هوندي آهي.

سيد مصري شاهہ جو ڪلام فني توڙي فڪري حوالي طور عروج تي بيٺل آهي، جنهن جي بدولت ڪلام ۾ پختگي ۽ برجستگي ظاهر ظهور نظر اچي رهي آهي. جيئن جيئن پڙهندڙ ڪلام جو مطالعو ڪندو تيئن وڏيڪ چاهہ ۽ شوق وڌندو ويندس. مطلب سيد مصري شاهہ جي ڪلام ۾ شيريني ۽ چاشني بي حساب پيريل آهي. سندس ڪافيءَ جي هر مصرع مان موسيقي جهلڪندي محسوس ٿيندي آهي. سندس ڪافين ۾ بنيادي ردم ۽ رواني، نغمگي، شفگتگي، رس چس، سر ۽ تال جو خوبصورت ۽ انتهائي اثرانگيز سنگم ۽ موسيقيءَ جي مناس ۽ شائستگي قابل تحسين ۽ قابل ذڪر آهي، سيد مصري شاهہ جي ڪافي، پنهنجي پاڻ ۾ ئي سنگيت جو سمنڊ آهي، جنهن مان سر ۽ آلاپ ڇلڪندڙ بحر عميق جيان ڇلڪندا رهن ٿا، ڇوتہ ڪيس موسيقي تي خاص قدرت حاصل هئي، جنهن جي ڪک مان ئي ”ڪافيءَ“ جنم ورتو آهي.

ڪافي

ڏاڍا ناز سڄڻ ڏيکارين ٿو،

. . . .

تات جنهن کي طلب تنهنجي جي،
سي وريو ڪيئن وسارين ٿو.
جيڏانهن ڪيڏانهن ڪٽيو اکڙيون،
محبت واريون مارين ٿو.

اجـــهـــل اويـــڙا، نـــيـــن بـــڇـــايـــو،
پـهـت پـريـن پـنـهـنـجا پـاريـن ٿـو.
”مـصـــري“ چـــئـــي ســـاڻ جـــو مـــاڻـــن،
مـــيـــون دلـــيـــون جـــيـــاريـــن ٿـــو.

هن ڪافيءَ ۾ محبوب جون تعريفون ڪيل آهن ته عاشق ڪي سندس محبوب ڪيس ڏاڍا ناز ۽ نخرا ڏيکاري ٿو، ۽ ڪٿي محبوب جاماٽا ماري نه وجهن! جن ڪي تنهنجي تات تنوار آهي، تن ڪي تون ڪيئن ٿو وسارين ۽ پنهنجي دل تان مٽائين ٿو، هو ته توسان بي انتها سچو پيار ڪن ٿا، تون ئي هنن جي زنده رهڻ جو سبب ئي آهين؛ تنهنجي ڪري هي جيئن پيا. تون هر طرف پنهنجي پيارين اکڙين سان نهارين ٿو ته هر دل تنهنجي عشق ۾ قابو ٿيو وڃي. مصري شاهه پاڻ پنهنجي محبوب سان مخاطب ٿي ميارون به ڏئي رهيو آهي ته محبوب جي تعريف به ڪري رهيو آهي. هن ڪافيءَ جي هر مصرع موسيقيءَ جي مڌرتائن سان سرشار آهي. اهڙيءَ طرح مصري شاهه جي ڪافي سر ۽ ساز جي سنگت جو انمول روپ آهي.

ٿل:- ڏاڍا نـــاز ســـڄـــڻ ڏيـــڪـــاريـــن ٿـــو.
مـــونـــڪـــي مـــاٽـــا ڪـــري ڇـــو مـــاريـــن ٿـــو.

مصرع:-

تـات جـنـهـن ڪـي طـلـب جـي، سـي وريـو ڪـيـن وسـاريـن ٿـو،
مـونـڪـي مـاٽـا ڪـري ڇـو مـاريـن ٿـو.
جيڏانهن ڪيڏانهن ڪٽيو سهٽيون اکڙيون محبت واريون ماريـن ٿـو،
مـونـڪـي مـاٽـا ڪـري ڇـو مـاريـن ٿـو.

حسن جا ناز ۽ نخرا ڏسي عاشق محبوب جي عشق ۾ پاڻ ڪي قربان ڪرڻ لاءِ پڻ تيار ٿي وڃي ٿو ۽ محبوب جي حسن جي تعريف ڪندي نظر اچي ٿو. مطلب حسن ۽ سونهن جي ڪشش جو وار سڌو دل تي ٿئي ٿو.

”صوفين جو عشق الله لاءِ هوندو آهي جيڪو حقيقي ۽ حق آهي ته پوءِ جنهن ۾ الله جو جلوو ۽ حسن يا نور نظر اچي ٿو. انهيءَ سان صوفي محبت ڪري ٿو ۽ انهيءَ ۾ ئي هن جي اصليت هن ڪي نظر اچي ٿي.“ (27)

بلڪل! اها هڪ ڪلي حقيقت آهي ته صوفيءَ جو عشق پنهنجي رب يعني الله سان ئي هوندو آهي. سندس پيار ۽ محبت صرف پنهنجي حقيقي محبوب لاءِ ئي هوندي آهي ۽ مجازي عشق ڪان شروعات ٿي وڃي حقيقي عشق جو روپ وٺندو آهي. پوءِ عاشق مٿان عشق جا حقيقي تجلا پوندا آهن. مٿس ڪيئي حقيقت جا راز کلندا آهن. سيد مصري شاهه پنهنجي حقيقي محبوب سان سچو ۽ حقيقي عشق ڪري ٿو ۽ مجاز جا هڙيئي مرحلا

طئي ڪري پوءِ حقيقت جا متس راز ڪليا. تڏهن محبوب جي عشق ۾ محبت ۾ قيد ٿي وڃي ٿو ۽ فرمائي ٿو ته:

”جاني ڏسي تنهنجي جاءِ، تن تسالون ٿيون تلايون،
جت نهايت ناه اتي آهين،
حسن هدايت في هر شيءِ،
سبب تنهنجي ساءِ، ملڪ فلڪ سڀ موجود لايون.
لاهي حجاب حورون پريون،
چاهه چشم جي سين ڪيئي چريون،
التا ديد اڙاءِ، جلدي ڏيئي تو ترسايون.

”تصوف ۾ رنگن جي اهميت جو خاص مقصد هوندو آهي ۽ اهو مقصد ڪٿي ظاهريت سان واسطو رکي ٿو ۽ ڪٿي وري باطني لحاظ ڪان اهميت رکي ٿو.“ (28)

تصوف ظاهري توڙي باطني حوالي سان اهم حيثيت رکي ٿو ۽ هتي رنگن جو مقصد الڳ ۽ خاص هوندو. حقيقي محبوب سان حقيقي عشق جو بنياد به ان ڳالهه تي آهي جيئن ڪل يوڳ جي خاڪن مان قلبي لذت محسوس ٿئي ٿي پر ان سچي وارتا کي بيان نٿو ڪري سگهجي بلڪل ان طرح هر سالڪ کي پنهنجي طريقي سان ذڪر مان لطف محسوس ٿيندو آهي. سيد مصري شاهه به اهڙي مجاهدي جي محسوسات کي محسوس ڪري ٿو.

ذاتي ذات صفات، ذاتي ذات تنهنجي،
ليل نهيار لياڪا تنهنجي ميان.
شام سحر پريات.
جمله جهان جبل، جن انسان ميان،
جمله جميع جملات.
در رخسار معاني شمعش ميان،
زلف اندر ظلمات.
لالڪو لئه مقصد ”مصري“ ميان،
ڪارڻ ڪل قتلات.

اهڙو سچو پيار ۽ عشق ڏسي جڏهن مصري شاهه کي شرف زيارت بخشيو ويو ته مصري شاهه بلڪل حيران ٿي ويو ۽ بي اختيار ٿي فرمايائين.

وسري ويا ٻئي جڳ جڏهن، دل جا ن سان دلبر ڏٺم،
مهتاب مک محبوب جو، محراب منهن منور ڏٺم،

دل سچاتو سڄڻ جو اچي، سير سپ ڪنهن جاءِ ڏٺم،
من جا تيا مطلب مڙيئي پورا پرينهہ پرور ڏٺم،
عمر ساريءَ جي عبادت تر هڪي تاراج ڪي.
ويو ڪيس هندو هٽي ڪعبي اندر ڪافر ڏٺم.

اهڙيءَ ريت محبوب جي ڇهري/منهن تي بيٺل تِرِ کي ڪعبي اندر ڪافر سان ڀيٽيو اٿس. مصري شاهہ جي ڪافي اسلوب تي سرجيل هڪ اعلا درجي جي ڪافي آهي. فني ۽ فڪري خوبين جو بهترين بياض مثل آهن ۽ منظر نگاري بہ نهايت ئي خوبصورتيءَ سان ڪئي وئي آهي، خارجي توڙي داخلي پهلوئن جو پڻ خيال رکيو ويو آهي.

محب مصري اڳڻ آيا سنيها ساهہ سٽايا،
اوري اڏيائون، آٽي اوتارا وري هرباب ٿيا حامي.

چو تہ هر وقت سندس نظر پنهنجي محبوب تي رهي ٿي، محبوب جي هر عمل جي عڪسبندي ڪندي نظر اچي ٿو.

”زلف زندان وجهن زاهد اڙائن اوچتو عابد،
گهہ گيسو ۽ ڪيس ڪارا ڏِسِ شائق ٿيا شامي.“

وري فرمائي ٿو تہ:

پرهہ پير پنهنجي کي پسي منهنجي اڄ اکين عيد ڪئي،
اٿندي اميرالمئومنين سيد سچو مرشد مجيو،
مرڪي محبت جام ڏيئي همدم ٿيم حيدر هسي،
دل باغ جون دريون کليون.

”عڪس ان حاصل ڪيل معلومات وري جاڳائڻ يا پيدا ڪرڻ جو نالو آهي. هونءَ تہ ڪي ئي واقعا ۽ نظارا اسان جي لاشعور ۾ موجود آهن پر انهن کي ٻيهر پيدا ڪرڻ جو نالو ”عڪسي شاعري“ آهي.“ (30)

اهڙيءَ طرح سندس شاعريءَ ۾ نهايت ئي دلڪش ۽ روح پرور منظر چٽيل آهن خاص ڪري هن ڪافيءَ ۾ عمدي نموني جي منظرڪشي ۽ عڪسبندي ڪئي اٿس.

آڌيءَ رات اٿيا ڪرها ڪشيائون،
جمال جانڪي هليا ليڙا لانچيائون،
بار ٻور بغدين تي نيهي نڌائون،
ڏس جي ڏنائون مهميزون ”مصري“ چئي.

هن منظر ۾ آڌيءَ رات جو اٺن جي هلڻ جو عڪس چٽيل آهي جڏهن پنهونءَ جا ياڻر سسئيءَ کي ننڊ ۾ ئي ڇڏي پنهونءَ کي ساڻ وٺي هليا ويا. اصل ۾ سسئي پنهونءَ کي تمثيل بنائي ۽ ڳالهہ اجا بہ ٻي ڪئي آهي. جڏهن زندگيءَ جو وقت پورو ٿئي ٿو انسان

ڪي هر شيءِ تان هٿ کڻي اڳتي هلڻو پوندو آهي. مطلب ته هر رشتي ناتي تان آسانگهو پلٽو پوندو آهي ۽ پلي مرضي به نه هجي ۽ ان طرح پنهنجن عزيزن کي روئندو ۽ رڙندو ڇڏڻو پوندو آهي. ڪافي جيئن ته ديسي صنف آهي تنهنڪري سندس ماحول ۽ مزاج به ديسي آهي ۽ ڪافيءَ جا موضوع به گهڻو ڪري ديسي ۽ نج سنڌي هوندا آهن. ديسي قصن ۽ ڪٿائن جي پسمنظر ۾ ئي ڪافيون سرجيون ويون آهن ته جيئن شاعريءَ جي هن ڪلاسيڪي ۽ صوفياڻيءَ صنف جي صحت ۽ طبيعت ۾ ڪو ناگوار ۽ فرسودو ڦيرو نه اچي.

ڪافي، عام طور تي ۽ خاص طور عوامي ريتن ۽ رسمن جي آڌار تي به چئي وئي آهي ۽ گهڻن ڪافيءَ گو شاعرن پنهنجن ذاتي واقعن ۽ حالتن کي به ڪافيءَ جو موضوع بنايو ۽ عوام ۾ مڃتا ماڻي. جيئن ته ڪافي موسيقيءَ کانسواءِ نٽي هلي سگهي تيئن ئي پنهنجي ديسي سماج کان سواءِ نه وڌي ويجهي سگهندي ۽ نه بقا ماڻي سگهندي آهي. ان طرح ڪافيءَ جي لاءِ به ڪا نه ڪا طرز به ترتيب ڏيڻ لازم هوندي آهي ۽ ڪافيءَ جي جوڙجڪ وقت هر مصري جو جهونگارڻ به ضروري آهي. تڏهن ئي ڪافيءَ جي هر مصرع موسيقيءَ ۾ پروجهندي ويندي آهي تان جو پوري ڪافي پنهنجو وجود پائيندي آهي ته سر ۽ راڳ ۾ موتين جي مالها جيئان پوريءَ طرح پوئجي ويندي آهي.

مصري شاهه پنهنجي دور جو مڃيل ۽ مقبول ڪافيءَ گو شاعر ۽ صوفي بزرگ ٿي گذريو آهي. سندس پوري ڪلام ۾ سنڌ جي تهذيب ۽ ثقافت جي جهلڪ نمايان نظر ايندي. پاڻ جيئن ته سنڌ جي قديم ۽ تاريخي شهر نصرپور ۾ ڄائو نپنو هو ۽ نصرپور پڻ پنهنجي عروج واري دور ۾ سنڌ جي تهذيب ۽ ثقافت جو اهم ۽ اهڃاڻي شهر رهي چڪو آهي پر مصري شاهه جي وقت ۾ نصرپور پنهنجو عروج وڃائي چڪو هو، پوءِ به اجان ڪجهه عڪس اولڙا موجود هئس جن کي مصري شاهه ويجهڙائيءَ مان ڏٺو تنهنڪري مٿس ذهني طور به سنڌ جي تهذيب ۽ تمدن جا اثر پوڻ اٽل هئا ۽ ان ڪري ئي سندس ڪلام ۾ اهي عڪس سمايل آهن.

ڪوهه اياڳي ارٽ سان،
ويني وجهين آهين وير وير،
اتي آتڻ آءِ سگهي،
ڪر ڪيم دم دير دير،
سٽ سرافن سامهون،
ڪاپائتيون ڪنديون ڪيرڪير.

سيد مصري شاهه سنڌيءَ کانسواءِ سرائڪي، اردو، هندي ۽ فارسيءَ ۾ شاعري ڪئي آهي. مصري شاهه جي سرائڪي شاعريءَ مان نموني خاطر هڪ ڪافي:.

پاڻ لايوئي سانون، جادو لائي سانون،
گهن هٿ مرلي والا موهيوئي، سانون تو مڻ والا، راول رانجها،
نازين نال نهوڙ نتوئي، سر پر ڇتيان نورن چوڙ ڏتوئي،
ڪيس تليهر ڪالا.
سمس قمر ڪنون سهڻي صورت، مک محراب منور مورت،
پئونر بشيهر پالا.
گهٽ هڪ دام غلام ڪتوئي، ڪر بدنام آرام ڏتوئي،
مار نتوئي مت والا.
”مصري“ شاهه نال ڪريندئي ماٽا، سپ سپ تيڏي سهج سياٽا،
اور عجب هن عالي!.

صرف ٻولي ۾ لهجو بدليو، باقي اهوئي رس چس ۾ اهائي موسيقيءَ جي مڌرتا ۾ فني توڙي فڪري شاهوڪاري جيئن جو تيئن موجود رهي.

مصري شاهه جي اردو شاعريءَ مان به نموني خاطر ڪلام

رہا ہوں میں روز ازل سے پیاسا،
زمین خاک میخانہ کی من میں آسا،
کرو جام انعام میں ناب مستی،
خودی ہی خود پرستی مٹی نام ہستی،
نحس نفس نربھاگ جاوی نراسا،
تصرف کی طلعت سی نہ کچھ دور دم ہے،
یہ تشریف تیری کسی پر نہ کم ہے،
درد کیش درویش کو دیو دلاسا۔

اهائي فني پختگي ۾ ويچار پر اردو ٻوليءَ ۾ الڳ انداز ۾، تنهن هوندي به دل ڇهندڙ ۽ وڻندڙ ڪلام. اهڙيءَ طرح سيد مصري شاهه جو فارسي ڪو گهڻو ڪلام نه ملي سگهيو صرف ڪجهه شعر ئي مليا آهن.

”قاضي ميان گل محمد، (نصرپور جي) قاضي صاحبن جي مٿئين پاڙي سان تعلق رکندو هو، پاڻ پنهنجي وقت جو وڏو عالم ۽ بزرگ هو. پاڻ تيرهين هجريءَ جي عالمن مان هو. قاضي صاحب جو ”امير پٽي“ محلي ۾ مڪتب هو، جنهن ۾ عربي، فارسي ۽ مروج سنڌي تعليم سان گڏ، ديني علم به پڙهائيندو هو. قاضي گل محمد هڪ وڏو درويش ۽ خدا رسيده بزرگ هو.“ (31)

”نهايت لائق ۽ حليم استاد، قاضي گل محمد ”گل“ جي مڪتب ۾ سنڌي، فارسي ۽ عربيءَ جو ابتدائي درس پرايائين.“ (32)

جنهن جي شاگردي ۽ صحبت ۾ رهي گهڻو ڪجهه سکيو ۽ پرايو. مطلب ته پڙهڻ سان گڏ ڪڙهيو. ان حالت ۾ ان وقت جي مشهور ٻولين ۾ نهايت مختصر ڪلام ملڻ جي بنياد تي چئي سگهجي ٿو. ان سلسلي ۾ وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي.

مصري شاهه جو هندي ڪلام مان ڪجهه شعر نموني خاطر:

مرلی سے مجھے موہ کے جوگی جان لے گیورے، کسی دیس سی آیو۔

جوگی آیا کس ول گام کا، پایا پیچ زلف کے دام کا،
سکھ صبر چین آرام کا سامان لے گیورے۔

کانوں میں کنڈہل پاںء کی، کیسر کا تلک لگائی کے،
کائی الٹی بین بجائی کے، سارا شان لے گیورے۔

بالوں کا جوڑا کھول کے، سارا شان لے گیورے،
ہنس ہنس کے باتیاں بول کے، گن گیان لے گیورے۔

بن سامی آیا ستمگر، مصری من کو کر گیا منتظر
خمدار خنجر مار کے دہن دھیان لے گیورے۔

سيد مصري شاهه جي سموري ڪلام ۾ طرز ۽ انداز يا بيهڪ چئجي، سا تقريبن هڪجهڙي آهي جو هڪ فطري عمل آهي. پر فني ۽ فڪري طور برجستگي ۽ پختگيءَ ۾ ڪنهن به قسم جو جهول يا خال ۽ فرق ذري برابر به ناهي. وحدانيت ۽ يگانيت، انسانيت ۽ الوهيّت ۽ پنهنجي پالڻهار سان بي انتها محبت ۾ انسانن ۽ انسانيت سان محبت پيار ئي سندس موضوع ۽ منشاء جي پسمنظر ۾ سندس ڪلام سِرجيل آهي.

جيئن ته هڪ شاعر ڪي امن جو پرچاري سمجهيو ويندو آهي ڇو ته شاعر جي طبيعت نرم، حساس ۽ جذباتي هوندي آهي. شاعر حق سچ جو علمبردار ۽ مبلغ هوندو آهي سندس خيال ۾ الله جو راضپو سندس حڪمن جي بجاوري ۽ سندس مخلوق جو خيال رکڻ ۾ ئي آهي. انڪري پنهنجي پاڻ کان وڌيڪ ٻين جو فڪر ڪرڻ ضروري سمجهندو ۽ مذهبي مت ڀيد کان متاهون سوچجي ۽ پوري انسانيت جي ڀلائيءَ لاءِ پاڻ وقف ڪرڻ سان ۽ الله جي پيدا ڪيل سموريءَ مخلوق لاءِ پنهنجي دل ۾ محبت ۽ پيار سان گڏوگڏ حق ۽ سچ جي تلقين ڪرڻ ۽ خلوص نيت هجڻ به نهايت ضروري آهي. صوفي

سالڪ هئڻ جي ناتي مصري شاهه پنهنجو ازلي پيغام پهچائڻ پنهنجو فرض سمجهي ادا ڪيو. پاڻ ”حق ۽ هيڪڙائي“ وارو رستو اختيار ڪندي ڪل ڪائنات جي خالق ۽ مالڪ کي پنهنجو محبوب ۽ معبود بنائي ان جي سچي عشق ۾ سرشار ٿي روحانيت جا راز پروڙيائين ۽ معرفت جا مزا ماڻيائين ۽ سندس ڪلام ان جو آئيني دار آهي.

مصري شاهه جو پيغام امن ۽ آشتيءَ جو پيغام ۽ پائيچاري جو پيغام آهي. پاڻ ان طرف ڌيان ڇڪايو اٿن ته، هيءَ دنيا هڪ مسافرخانو آهي هڪ ڏينهن هن کي ڇڏڻو ۽ مالڪ حقيقيءَ ڏانهن موٽڻو آهي.

”اهو آهي افسوس ماڳ مسافر ٿي مالڪ ويٺو“

انڪري دنيا جي مڙني عيش عشرتن کي ڇڏي صرف ۽ صرف خالق حقيقيءَ جي احڪامن جي پوئواري ڪجي. وري فرمائي ٿو:

”عيش دنيا جا مڙيئي مان وارا ملوڪ،
سڪ هڪيءَ ساعت جو ساري عمر جو سور ٿئو.“

اهي دنيا جون عيش عشرتون نفساني خواهشون آهن انهن جي ڪري ذلت ۽ رسوائي پلئه پوندي، انهيءَ ڪري آئيندي لاءِ به سوچڻ گهرجي.

مصري شاهه غفلت جي ننڊ ۾ ستل غافل انسانن کي جنجهوڙيندي هدايت ٿو ڪري ته: ”جاڳ ڏي جيءَ کي جفا گينوار غفلت کي ڇڏي، رات اپٽڻ اڪيون توکي نيا ڳا ننڊ نه ڏي“ اهڙيءَ طرح اجائي ڏيک ويک ڪندڙن کي به سختيءَ سان هدايت ڪري ٿو:

”هئڻ هستي پتل پت جو پروسو،
ناهن ٿي ويهه ناهه ۾ نجهرو اڏي.“

يا وري دنيا جي مايا تي پروسو ڪندڙن کي ڇينڀيندي چوي ٿو:

”قطر سينءَ جو ڪارخانو ڪڪر ڇانءَ ڪوڙو ڇمر“

غريبن ۽ مسڪينن سان ظلم ڪندڙن ظالمن کي به مصري شاهه سختيءَ سان تنبيهه ڪري ٿو ۽ لالچ ۽ لوڀ ڪندڙن کي به انهيءَ ڪڌي ڪم کان روڪي ٿو. ڪين هدايت ٿو ڪري ته سڀ غفلتون ۽ غلطيون ۽ برايون بدسلوڪيون ۽ خراب عادتون پاڻ مان ڪڍي ختم ڪريو. اڳتي آخرت لاءِ به سوچو ان ڪري حق سچ جا علمبردار بنجو ۽ امن ۽ محبت جو پيغام عام ڪريو. مصري شاهه سنڌڙيءَ کي دعائون به ڪري ٿو:

”واحد وسائينس، آهون عالم جون سٽي،
موڪل ٿئي مينهن کي هڪ تل م ترسائينس،
وسائي واٿن تي، اوپر اپائينس،
صاحب ساريءَ سنڌ تي، بادل برسائينس،
برڪت وجهي بحر ۾، هر جا هلائينس،

هو جي سر سڪي ويا، سي واري وهائينس،
پڪا پڪن سامهان، اوري اڏائينس،
هون سدائين هتهين، رب تون رهائينس،
”مصري“ ملائينس، ڪنڌ وانگر ڪير ۾.

حوالا:

1. ڪافيون (جلد پيون-) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ – سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو-1987ع. ص 756
2. سنڌي ادب جي مختصر تاريخ-عبدالجبار جوڻيجو-روشني پبليڪيشن - 1994ع. ص 76
3. ڪافي- مخدوم طالب المولىٰ-بزم طالب المولىٰ-شاخ هالا- سنڌ-1962ع.ص 72
4. سنڌي ادب جي تاريخ، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي-ڪاٺياواڙ اسٽور، ڪراچي1993ع. ص 125
5. ڪافي مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ-آزاد ڪميونيڪيشن ڪراچي سنڌ-1962ع. ص 85
6. ڪافي- طالب المولىٰ-بزم طالب المولىٰ-شاخ هالا- 1962ع. ص 72
7. ڪافي- طالب المولىٰ-بزم طالب المولىٰ-شاخ هالا- سنڌ-1962ع. ص 72
8. ڪافيون (جلد پهريون) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ- سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو- 1985ع. ص 1
9. ميين شاهه عنايت جو ڪلام- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ- سنڌي ادبي بورڊ 2010ع. ص 24
10. سنڌي ادب جي مختصر تاريخ-عبدالجبار جوڻيجو-روشني پبليڪيشن 1994ع. ص 67
11. سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي تاريخ- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ- پاڪستان اسٽڊي سينٽر، سنڌ يونيورسٽي-1990ع. ص 462-
12. شاهه عبداللطيف جون وايون ۽ ڪافيون- جي.ايم.سيد- سنڌي ادبي بورڊ، 1991ع. ص 149
13. سنڌي ادب جي تاريخ- پير حسام الدين راشدي- مترجم: غلام محمد لاکو، سنڌ تحقيقي بورڊ حيدرآباد سنڌ- 1996ع. ص 70
14. سنڌي ادب جي تاريخ- پير حسام الدين راشدي- مترجم: غلام محمد لاکو سنڌ تحقيقي بورڊ حيدرآباد سنڌ- 1996ع. ص 82
15. سنڌي شاعريءَ جي مختصر تاريخ- ڊاڪٽر عبدالجبار ”عابد“ لغاري- مهراڻ اڪيڊمي واڳنودر شڪارپور سنڌ-1999ع. ص 76
16. سنڌي ادب جي تاريخ، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي-ڪاٺياواڙ اسٽور ڪراچي1993ع. ص 193-
17. ڪينجهر (4) سنڌي شعبو- سنڌ يونيورسٽي- ڄامشورو 1990ع. ص 42
18. ڪينجهر (6) سنڌي شعبو – سنڌ يونيورسٽي- ڄامشورو 1990-93ع. ص 15
19. ڪينجهر (6) سنڌي شعبو – سنڌ يونيورسٽي- ڄامشورو 1990-93ع. ص 15
20. ڪينجهر (6) سنڌي شعبو – سنڌ يونيورسٽي- ڄامشورو 1990-93ع. ص 32
21. شاهه لطيف جي شاعري – تنوير عباسي- روشني پبليڪشن ڪنڊيارو 1995ع. ص 150-149
22. تاريخ نصرپور- ڊاڪٽر قريشي حامد خانائي- ڊاڪٽر اين.اي بلوچ- انسٽيٽيوٽ آف هيريٽيج- ثقافت- سياست ۽ نوادرات کاتو- حڪومت سنڌ. ص 254-
23. ڪليات مصري شاهه- ڊاڪٽر عرس فقير ٻهراڻي- الرزاق ڪمپيوٽر ۽ پرنٽنگ ايجنسي حيدرآباد 2005ع. ص 2-